Сістэматызацыя ведаў па раздзеле «Лексіка і фразеалогія»

Урок беларускай мовы ў 5 класе

Н. І. Куратнік,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай катэгорыі
гімназіі № 2 г. Пінска

Мэта: сістэматызацыя і падагульненне ведаў, набытых па лексіцы і фразеалогіі.

Задачы: замацаваць уменне адрозніваць адназначныя і мнагазначныя словы, размяжоўваць прамое і пераноснае значэнне, падбіраць да слоў сінонімы, антонімы, амонімы, замацаваць веды пра агульнаўжывальную лексіку і лексіку абмежаванага ўжытку і фразеалагізмы; садзейнічаць узбагачэнню слоўнікавага запасу вучняў; развіваць навыкі аналітычнага мыслення; вучыць беражліваму стаўленню да слова.

Тып урока: урок падагульнення і сістэматызацыі вывучанага.

Абсталяванне: беларуская мова: вучэбны дапаможнік для 5 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / Красней В.П., Лаўрэль Я.М., Васюковіч Л.С., Несцяровіч В.І. – Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2014 г.; карткі з заданнямі, мультымедыйная прэзентацыя да ўрока, схема “Слоўнікавы склад мовы”.

Эпіграф. *Над намі словы ўладараць*. С. Грахоўскі

Ход урока

І. Арганізацыйна-матывацыйны этап

Настаўнік. Успомніце, што мы называем асноўнай адзінкай маўлення, з дапамогай якой называем усе прадметы, з’явы, паняцці. *(Слова).* Звяртаем увагу на эпіграф на дошцы. Як мы разумеем яго значэнне. Параўнаем сваю думку з выказанай ў вершы С. Грахоўскага”Словы”. Якія словы з верша мы можам узяць **у** якасці дэвіза нашага жыцця**,** узаемаадносін?

Над намі словы ўладараць,
Мы чуем і гаворым іх,
Яны то здружаць, то пасвараць
Сяброў і ворагаў маіх.
Бо словы розныя бываюць.
Адны – агню стрымаюць шквал,

Другія словы забіваюць
Усё жывое напавал.
Ад слова сэрца халадзее,
Праходзіць сон і забыццё,
Ад слова рушацца надзеі,
Ад слова свеціцца жыццё.
Ад слова вырастаюць крылы,
А ў сэрцы стукае любоў,
Ад слова прыбываюць сілы,
Дык **не шкадуйце шчырых слоў!**

Настаўнік. Чаму вучыць нас гэты верш? Нашы мудрыя продкі таксама здаўна падкрэслівалі вялікую сілу слова, выказаўшы свае думкі ў прыказках і прымаўках.

***Гульня "Збяры прыказку"*. Работа ў парах.**

Умова. З прапанаванага набору слоў сабраць прыказку пра слова, мову.

Рана загоіцца, злое слова – ніколі.

Са свайго языка спусціш – на чужым не зловіш.

Слова – не верабей, выпусціш – не зловіш.

Добрае слова даражэйшае за грошы.

Настаўнік. Што аб'ядноўвае гэтыя прыказкі і верш С.Грахоўскага?

ІІ. Падагульненне вывучанага

Актуалізацыя ведаў

- Як называецца раздзел мовазнаўства, што вывучае слова, яго лексічнае значэнне? Давайце ўспомнім, з якімі паняццямі мы знаёміліся ў раздзеле "Лексіка".

Умова. З прапанаванага на слайдзе пераліку выбраць і запісаць навуковыя тэрміны, якія вывучаліся ў гэтым раздзеле: *лексіка, словазлучэнне, сказ, лексічнае значэнне слова, галоўнае і залежнае слова, адназначныя і мнагазначныя словы, арфаграма, прамое і пераноснае значэнне слова, выказнік, устарэлыя словы, неалагізмы, дзейнік прафесійныя словы, сінонімы, антонімы, амонімы, дапаўненне, фразеалагізмы.*

Мэтамеркаванне вучняў

Прадоўжыць наступныя выказванні:

На ўроку мы паглыбім свае веды пра… .

Удасканалім уменні… .

Настаўнік. У жыцці ў нас ёсць памочнікі, якія дапамагаюць нам правільна выкарыстоўваць моўныя адзінкі ў сваім маўленні. Аб чым ідзе гаворка? Падказка ў наступных радках

Скарб мой несхаваны,
Скарб мой адмысловы:
Ува мне сабраны
Словы роднай мовы.
Пасябруй са мною,

Разгарні старонкі,
Надзялю багаццем
Нашай мовы звонкай.

Увага вучняў звяртаецца на выставу слоўнікаў.

Настаўнік. Перад вамі слоўнікі, якія ёсць у нашай бібліятэцы. Няхай яны стануць вашымі надзейнымі памочнікамі.

Настаўнік. Кожнае слова што-небудзь абазначае, гэта значыць мае лексічнае значэнне. ***Арфаграфічная хвілінка "Пазнай слова па значэнні".***
Умова. Запісаць слова, растлумачыць арфаграму.

1. Цыркавы артыст-комік (клоўн).
2. Буйная афрыканская птушка атрада бегуноў (страус).
3. Конны пастух у стэпах Паўночнай Амерыкі (каўбой).
4. Пышнае сцэнічнае відовішча з удзелам артыстаў эстрады, цырка (шоу).
5. Адзін з самых буйных прадстаўнікоў жывёльнага свету, якія вымерлі ў мезазойскую эру (дыназаўр).
6. Удзельнік палёту ў космас (касманаўт, астранаўт).
7. Перакладзіна для адкрывання і закрывання шляху (шлагбаум).

Адназначныя і мнагазначныя словы.

Умова. Прачытаць сказы на картках. Карыстаючыся даведкай, вызначыць значэнне слова "зямля".

Месяц – спадарожнік Зямлі.
На гарызонце маракі ўбачылі зямлю.
Родная зямелька, як зморанаму пасцелька.
Для таго, каб кветкі добра раслі, трэба рыхліць зямлю.

Даведка: планета, тэрыторыя, Радзіма, глеба, суша.

(Схема "Слоўнікавы састаў мовы" (Дадатак), дапоўніць схему на дошцы.)

Заданне "Знайдзі пару" (Вусна).

Умова. На дошцы словы запісаны ў 2 групы. Карыстаючыся схемай, скажыце, як называюцца гэтыя групы, аб'яднайце словы ў пары.

Дзяньгуб – гультай, віляхвост – падліза, патапеча – балота, жалязняк – лапата, картоплі – бульба, вобмаль – мала, саснянкі – лісічкі.

Фізкультхвілінка.

Настаўнік спытае – трэба ўстаць.
Калі дазволіць сесці – сядзь.
Адказаць хочаш – не шумі,
А руку акуратна падымі.

Выкананне апераджальнага задання. Вучні чытаюць прафесійныя словы, якія выкарыстоўваюцца ў прафесіі іх бацькоў, задача вучняў – пазнаць, пра якую прафесію ідзе гаворка.

Настаўнік. Пра якія словы ідзе гаворка ў наступным вершы. Якія словы называюцца ўстарэлымі?

Разбіваецца слова
аб прастору,
як пташка:
пранік, церніца, прасніца,
матавіла, барташка,
апалушкі, пярэтычкі,
дылі, білы, сявенькі…
Колькі слоў паўмірала –
Бабулек сівенькіх.

Данута Бічэль

Гульня "Знайдзі пару"

Умова. Да дыялектных слоў падабраць агульнаўжывальныя.

Перст – палец, іспыты – экзамены, лемантар – буквар, вакацыі – канікулы, сеча – бітва, нагалосак – націск, закавыка – коска, чало – лоб, раць – войска, ланіта – шчака.

Настаўнік. Як называюцца словы, якія ўзнікаюць для абазначэння новых прадметаў, паняццяў? Якія неалагізмы ўзніклі для абазначэння прадметаў, якія вы бачыце на слайдзе?

***(** айфон, дысплей, смартфон, ноўтбук, сканер)*

Сінонімы, антонімы, амонімы.

Настаўнік. Якое свята адзначалася 15 мая? Хто складае вашу сям'ю? Праца з тэкстам на картках.

Умова. Вызначыць тэму, аноўную думку тэксту. Выпісаць сінонімы і антонімы.

Дзядуля

Наш дзядуля сталы, пажылы чалавек. Ён вельмі разумны і мудры. Заўсёды паспагадае і паспачувае, пашкадуе. Параіць і падкажа. Растлумачыць незразумелае, цацку зробіць, змайструе, новую забаўку ці гульню пакажа. А то і паўшчувае, папракне: не дурэй, не свавольнічай! А як стане расказваць… Пра што ён толькі не апавядае! Пра жывёл, звяроў розных, пра даўнейшае і цяперашняе жыццё. Цудоўна, калі побач з намі, маладымі, наш дарагі і любімы старэнькі дзядуля.

*Якія словы адсутнічаюць у гэтым тэксце? Звяртаемся да слайда, знайдзіце пары амонімаў, якія там схаваліся.

Рубрыка "У гасцях у слова". Пазнай фразеалагізм па апісанні.

На шапачны разбор. Згодна традыцыі, мужчыны на Русі пры ўваходзе ў царкву здымалі шапкі і складвалі іх каля ўваходу, а пасля заканчэння службы забіралі. Той, хто спазніўся на богаслужэнне, прыходзіў ужо на шапачны

разбор, і з тых часоў гэты выраз замацаваўся ў значэнні “прыйсці куды-небудзь вельмі позна, калі ўжо ўсё закончылася”.

Кракадзілавы слёзы. Паводле старажытнага падання, перш чым з’есці сваю ахвяру кракадзіл праліваe слёзы, нібы шкадуе яе. Пазней вучоныя даказалі, што кракадзілы сапраўды могуць плакаць. Але ніяк не ад пачуцця жалю, як сцвярджалася ў старажытнасці, а ад лішкаў солей, якія назапашваюцца ў арганізме і выходзяць праз пратокі вачэй. Апавяданні аб тым, што кракадзіл праліваe слёзы аб сваёй ахвяры, паслужылі асновай для абазначэння стану людзей, якія прыкідваюцца, што крануты няшчасцем блізкіх, якім самі ж рыхтуюць бяду.

Шыварат-навыварат. У Маскоўскай Русі шыварaтам называўся расшыты каўнер баярскага адзення. У часы Івана Грознага баярына, які правініўся, садзілі на худую клячу спінай наперад, надзеўшы на яго адзенне навыварат. Так і вазілі па ўсяму гораду пад насмешкі вулічнага натоўпу. І зараз гэты выраз ужываецца ў значэнні задам наперад.

Заданне “Пазнай фразеалагізм па малюнку”

Умова. Вучні дэманструюць падрыхтаваныя дома малюнкі да фразеалагізмаў, аднакласнікі пазнаюць, пра які фразеалагізм ідзе гаворка, тлумачаць яго значэнне.

III. Падвядзенне вынікаў. Рэфлексія

Выкананне тэставага задання.

1. Словы адной і той жа часціны мовы, аднолькавыя па гучанні і напісанні, але розныя па лексічным значэнні, называюцца:

а) адназначнымі; б)мнагазначнымі; в)сінонімамі; г)амонімамі; д)антонімамі.

2. Укажыце групу слоў, у якой правільна падабраны сінонімы да слова *смеласць:*

а) адвага, храбры, мужны, гонар; б)адважны, храбры, мужны, ганарлівы; в)адвага, храбрасць, мужнасць, геройства; г) адвага, мужнасць, гонар, гераізм.

3. Выберыце з прапанаваных слоў устарэлыя:

а)кілаграм; б)тона; в) вярста; г) аршын; перст.

4. Укажыце, як называюцца выдзеленыя ў сказах словы: Дзед выбірае *касу.* Валасы заплецены ў *касу.*

а) мнагазначныя; б) сінонімы; в) амонімы; г) антонімы.

5. Выберыце з дадзеных спалучэнняў фразеалагізмы:

а)трымаць за вуха; б) трымаць вуха востра; в) пусціць туман у вочы; г) апусціўся туман; д) малоць муку; е) малоць глупства.

Настаўнік. Вернемся ў пачатак урока, успомнім, якія мэты ставілі, ці змаглі іх дасягнуць. Пры дапамозе прапанаваных на дошцы фразеалагізмаў вызначым, як мы іх дасягалі:

*з аганьком, з душой, абы з рук, цераз пень калоду, закасаўшы рукавы.

IV. Дамашняе заданне.

Пр. 7, 8, с. 92

Дадатак

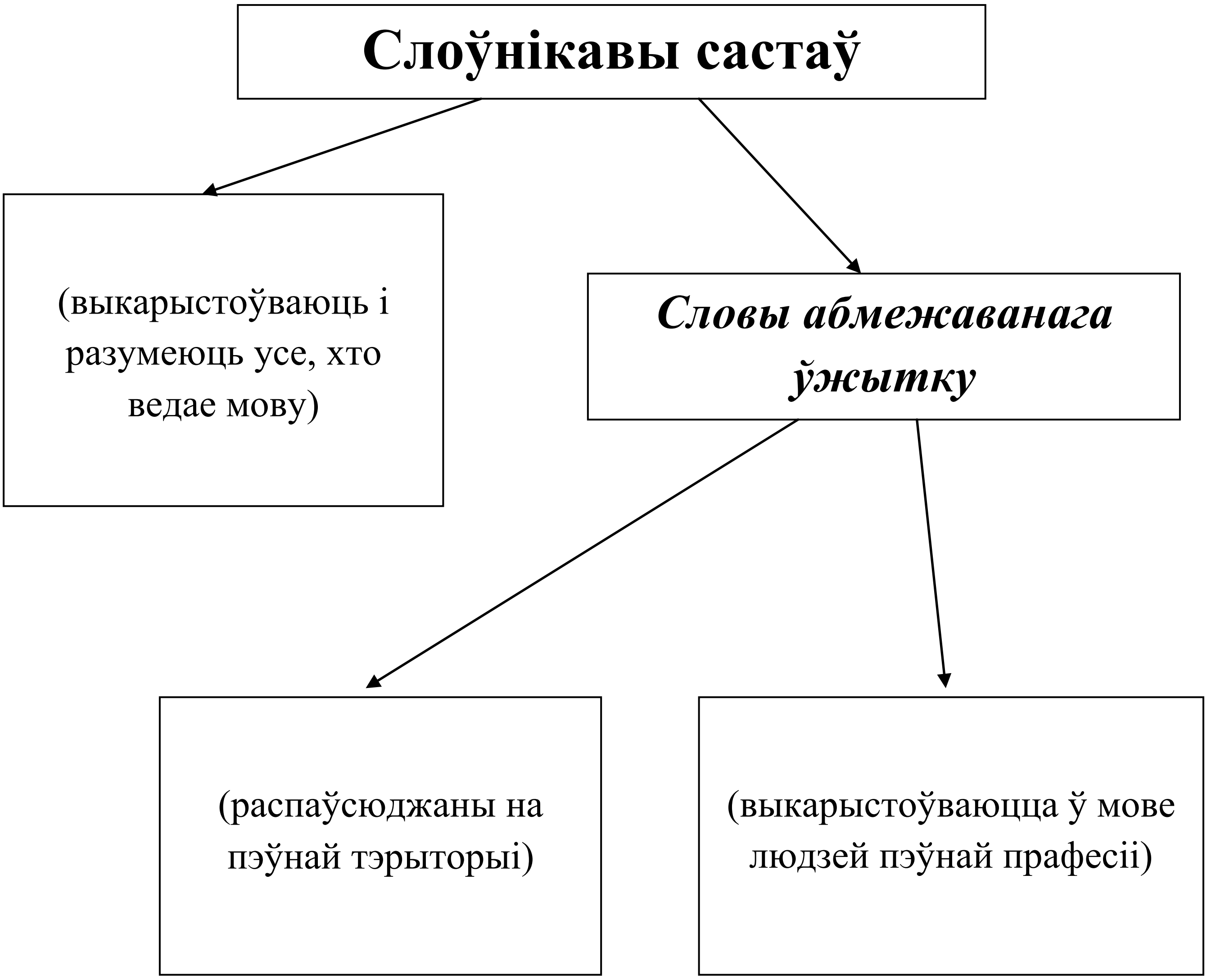
Слоўнікавы састаў
(выкарыстоўваюць і разумеюць усе, хто ведае мову)
Словы абмежаванага ўжытку
(распаўсюджаны на пэўнай тэрыторыі)
(выкарыстоўваюцца ў мове людзей пэўнай прафесіі)